

*Г.Г. Лясота, головний бібліотекар
відділу рідкісних видань і рукописів*

Книжкові пам'ятки: бібліофільські видання колекції графа М.М. Толстого.

Історія публічних бібліотек тісно пов'язана з історією домашніх книжкових зібрань. Приватні книжкові колекції стали по суті книжковою основою для книжкових фондів багатьох бібліотек Європи. У XIX ст. публічні бібліотеки значно поповнювались завдяки пожертвуванням книголюбів, що сприяло збереженню та передачі від покоління до покоління книжкових пам'яток культури.

Від самого початку діяльності Одеської публічної бібліотеки у 1829 році її фонди збагачувалися цінними, рідкісними та унікальними книгами завдяки щедрим дарункам власників книжкових колекцій.

Так, граф Михайло Семенович Воронцов приніс у дар Одеській публічній бібліотеці 600 томів французьких класиків. У 1886 році свою домашню бібліотеку, понад 3000 томів з історії та археології, подарував археолог і колекціонер-нумізмат Платон Йосипович Бурачков. У 1891 році на кошти одеського міського голови, мецената і благодійника Григорія Григоровича Маразлі була придбана театральна бібліотека (близько 3000 п'єс) одеського колекціонера Д.В. Ширяєва, яка включала фактично всю драматургічну літературу з кінця XVIII століття. Після смерті Григорія Григоровича його племінник Олександр Сафонов подарував міській публічній бібліотеці сімейне зібрання, а це 10000 раритетних іноземних видань з історії, мистецтва та літературознавства.

Вивчення історії виникнення того чи іншого приватного зібрання (відомості про власника, період формування колекції, спосіб поповнення та використання) дозволяє повною мірою довідатися про рівень освіченості, рід занять, духовні та практичні потреби власника. Тому пошук інформації про власника, кількісна і тематична характеристика колекції, описання кожного екземпляра є першочерговим завданням відділів, де зберігаються подібні зібрання.

Однією з найвагоміших за чисельністю та цінністю колекцій, що зберігається у фондах Одеської національної наукової бібліотеки імені М. Горького, є книжкове зібрання графа М.М. Толстого. Протягом 22 років він був попечителем публічної бібліотеки і неухильно ратував за її розвиток та примноження фондів. Загалом М.М. Толстой передав бібліотеці 40000 видань. За видами – це наукові, навчальні, довідкові видання, каталоги, альманахи. За тематикою – історія, мистецтво, культура, право, педагогіка, бібліотекознавство, літературознавство, сільське господарство, художня література.

Наслідком багаторічної бібліофільської пристрасності графа М.М. Толстого стала колекція видань останньої чверті XIX – початку XX ст., близько 2000 томів, яку він заповів у зв'язку з вимушеною еміграцією в 1919 році Одеській публічній бібліотеці. Частина цього зібрання зберігається сьогодні у відділі

рідкісних видань та рукописів, де видання іноземними мовами виділені в окрему колекцію.

У відділі рідкісних видань та рукописів книги загалом зберігаються за колекціями: «Одесика», «Україніка», «Заборонена література», театральна, колекція етнографа, бібліографа, культурного та громадського діяча Михайла Федоровича Комарова. Це дає можливість послідовно та детально вивчати та розкривати кожний екземпляр у складі колекції, а також працювати з усім зібранням в цілому.

Необхідно зазначити, що основний фонд бібліофільської колекції іноземними мовами графа М.М. Толстого, яка зберігається у відділі рідкісних видань та рукописів, це історичні книги, література з мистецтва, художня література, цілісна колекція літератури з книгознавства, а також малотиражні видання і каталоги бібліофільських спілок французькою мовою.

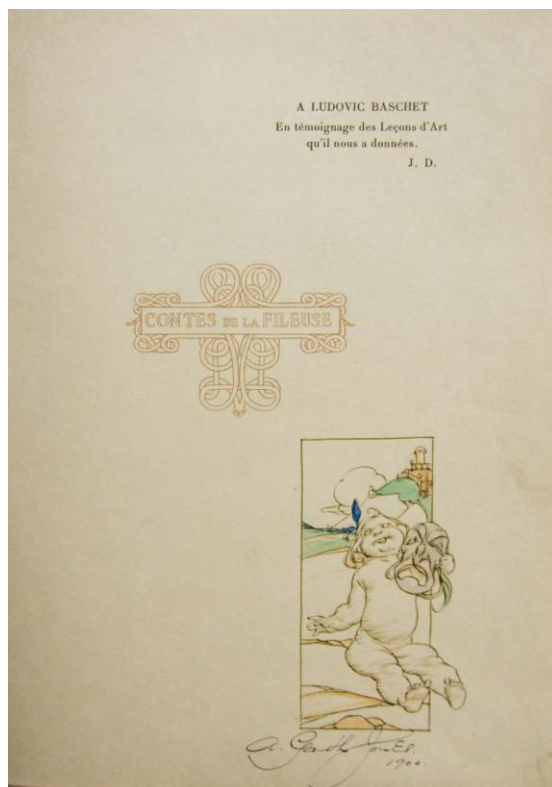
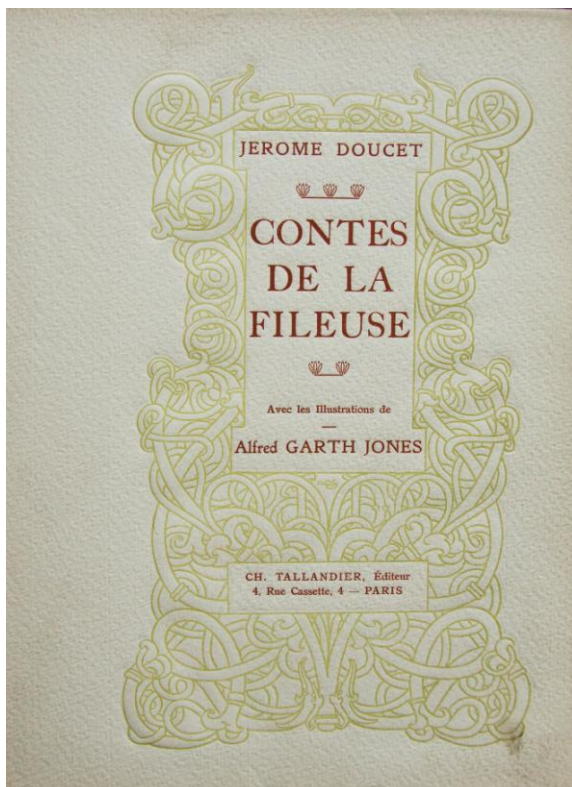
Велику увагу в своїй колекції граф М.М. Толстой приділив сучасним йому французьким письменникам. Серед його дарів – 19 книг романіста і драматурга Альфонса Доде (1840-1897 рр.); 20 книг письменника Гі де Мопасана (1850-1893 рр.); 11 книг поета, драматурга та прозаїка, одного з найбільших представників романтизму, члена Французької академії Альфреда де Мюссе; 7 книг французького морського офіцера, засновника жанру «колоніального роману», члена Французької академії П'єра Лоті (1850-1923); 6 книг одного з найвидатніших представників реалізму в літературі, письменника, публіциста та політичного діяча Еміля Золя (1840-1902 рр.); 6 книг братів Едмона (1822-1896 рр.) та Жюля (1830-1870 рр.) де Гонкур – основоположників натуралізму та імпресіонізму у французькій літературі, чийм прізвиськом названа найпрестижніша літературна премія Франції за кращий роман.

Поряд із письменниками-сучасниками в колекції графа М.М. Толстого широко представлені письменники-класики: Віктор Гюго (1802-1885 рр.), Оноре де Бальзак (1799-1850 рр.), Вольтер (1694-1778 рр.), Дені Дідро (1713-1784 рр.).

Сам пристрасний бібліофіл, почесне місце в своїй колекції граф М.М. Толстой відвів виданням Октава Юзанна – французького письменника, бібліофіла, видавця і журналіста, основоположника двох бібліофільських спілок: Спілки сучасних бібліофілів та Спілки незалежних бібліофілів, які виступали також видавцями, засновника таких літературних журналів, як «L'art et l'idée» та «Le livre». Їх нараховується понад 20. Це і художні твори, написані самим Октавом Юзанном, і видання з мистецтва декорування книги, і багато ілюстровані бібліофільські видання творів інших письменників, які надруковані малим тиражем на дорогих сортах паперу і підписані авторами та видавцями.

Більшість екземплярів з колекції графа М.М. Толстого – шедеври книжкового мистецтва: бібліофільські нумеровані видання, надруковані малими тиражами на японському, китайському, веленевому папері, а також папері ручного виготовлення, з водяними знаками, що повторюють назву книги, її автора та видавця. Видання прикрашають оригінальні гравюри, які вміщені як у самій книзі, так і окремо у футлярі чи палітурці. Такими коштовними додатками супроводжувалась лише частина тиражу, яка через це набувала ще більшої

унікальності. Ряд видань колекції оформлені сюїтами –гравюрами на одну тему в двох чи навіть трьох формах, виконані в різній техніці. До деяких видань додані відбитки із зіпсованих дощок, як підтвердження неповторності тиражу.

Doucet, Jérôme. Contes de la Fileuse / illustrations de Alfred Garth Jones. – Paris : Ch. Tallandier, 1900.

Тираж 551 прим. Наш прим. № 9 на японському папері, підписаний Alfred Garth Jones та його акварельним малюнком. Видавнича обкладинка декорована в стилі Art Nouveau. Текст орнаментований також у стилі Art Nouveau оригінальними гравюрами на дереві.

Є в зібранні графа М.М. Толстого видання, доповнені ілюстраціями, що виконані за допомогою тиснення, написані акварелями від руки чи розфарбовані по трафарету, штриховим малюнком, гравюрам та літографіям.

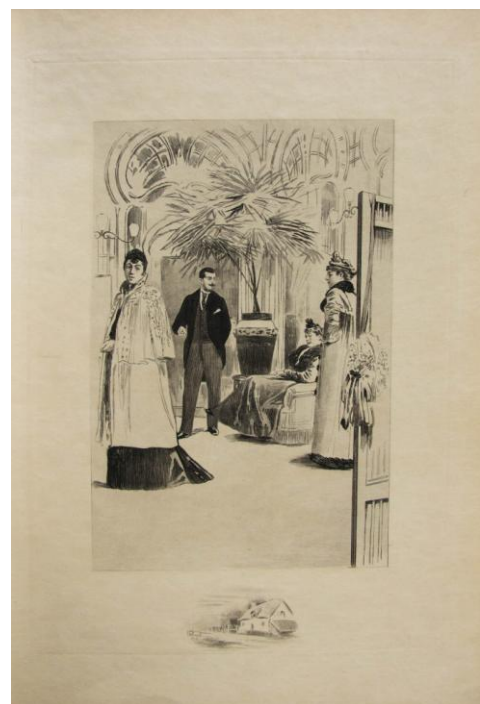

France, Anatole. La leçon bien apprise : conte / imagée par Léon Lebègue; justification du tirage ... exécutée par M. Octave Uzanne. – Paris : Bibliophiles indépendants, 1898.

Тираж 210 прим. Наш прим. № 200. Ілюстрації до книги – набивка «від руки» аквареллю по трафарету.

Граф М.М. Толстой був великим шанувальником мистецтва. Він часто виїздив за кордон, відвідував європейські виставки та аукціони. Його бібліотеку прикрашають видання в стилі Art Nouveau що зародився в останній декаді XIX ст. і справив вплив не тільки на архітектуру, живопис та скульптуру, але й книжкове мистецтво. Оформлювати подібні видання запрошували таких відомих художників-ілюстраторів, як Альфонс Муха, Ежен Грассе, Альфред Гарт Джонс, Леон Рудніцкі.

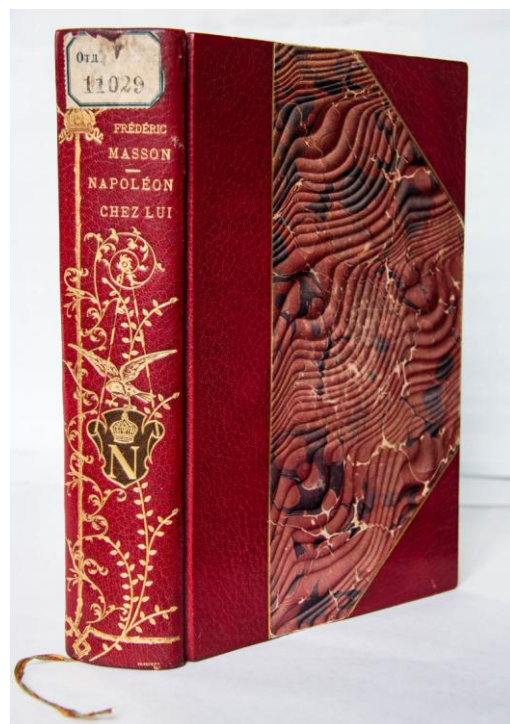
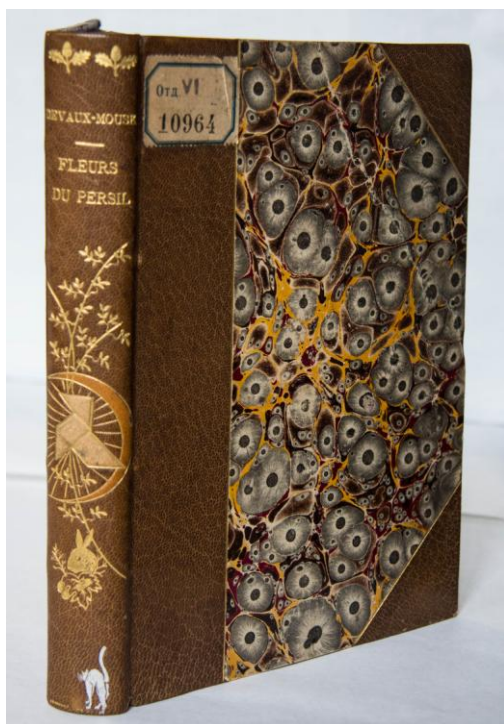

Uzanne, Octave. La femme à Paris. Nos contemporaines : notes successives sur les parisiennes de ce temps dans leurs divers milieux, états et conditions. – Paris : Ancienne maison Quantin, 1894.

Тираж 110 прим. на японському папері. Наш прим. № II. Кольорова обкладинка у стилі Art Nouveau, оформлена Леоном Рудніцкі. Видання прикрашене чудовими чорно-білими та кольоровими ілюстраціями П'єра Відаля в тексті (деякі розфарбовані Альбертом Шарпант'є, паризьким колористом) та 20 чорно-білими і кольоровими сюїтами на вкладених аркушах.

Граф М.М. Толстой був бібліофілом з європейським ім'ям. Видавництва, які спеціалізувались на розкішних виданнях, надсилали йому свої каталоги, за якими він мав змогу обрати книгу того чи іншого письменника, з тим чи іншим набором гравюр, на певному папері та в певній палітурці. Протягом ХІХ – на початку ХХ ст. видавничі палітурки бібліофільських примірників різнилися в межах одного тиражу. Багато книг цього періоду виходили в світ у видавничій обкладинці, а потім, за бажанням замовника, укладалися в ту чи іншу палітурку. Проте у колекції графа М.М. Толстого велика кількість книжок в індивідуальній палітурці.

На прикладі домашнього зібрання М.М. Толстого ми бачимо найрізноманітніші взірці палітурного мистецтва другої половини ХІХ – початку ХХ ст., яке в цю епоху досягло небувалого розквіту та досконалості завдяки таким прекрасним майстрам, як А. Кузен, Ш. Мен'є, Р. Кіфер, Тувенен. Це і цільношкіряні саф'янові та марокенові палітурки, прикрашені декоративними бинтами, золотим тисненням, різнокольоровими капталами ручного плетіння, вставками у вигляді медальйонів, портретів та панно, і зіставні палітурки, які називають ще напівфранцузькими чи напівшкіряними, кришки яких виклеювались папером ручного виробництва під мармур.

Іл. 1. Devaux-Mousk, Paul. Fleurs du persil / illustrations de Galice. – Paris : Monnier et Cie, 1887.

Тираж 25 прим. на японському папері. В зіставній палітурці роботи Ш. Мен'є. Кришки обклеєні папером «пташине око». Корінець та кути – з коричневої шкіри. Корінець прикрашений тисненням золотом та сріблом. Видавнича ілюстрована обкладинка з рожевого шовку, ілюстрована Фроманом.

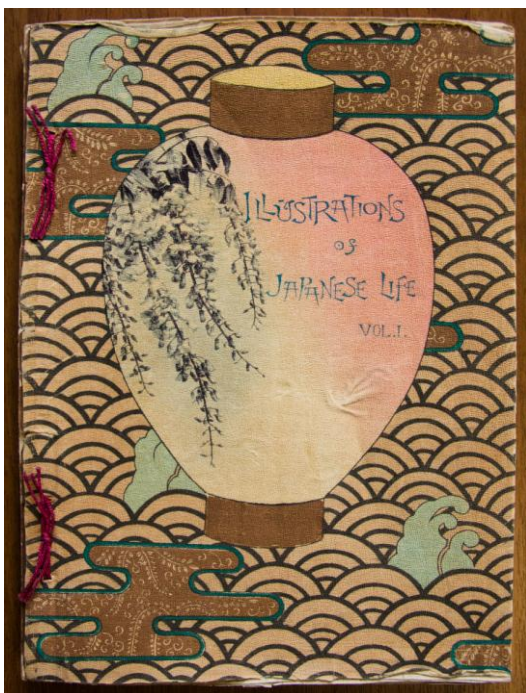
Іл. 2. Masson, Frédéric. Napoleon chez lui : la journée de l'empereur aux Tuileries / illustrations par F. de Myrbach. – Paris : E. Dentu, 1894.

Прим. № 7, вписаний від руки, на японському папері, підписаний автором та видавцем. У з'їставній палітурці роботи Ш. Мен'є: шкіряний корінець та кути, кришки обклеєні папером під мармур. Корінець та кути – з червоної шкіри. Корінець прикрашений тисненням золотом. Золоте тиснення на корінці; видавнича обкладинка збережена.

Для декорування внутрішнього боку кришок палітурники використовували найрізноманітніші види шовкових тканин: муар, дамаст, брокатель. Форзаци виклеювались папером «павине пір'я», «пташине око» та ін. Обрізи прикрашали малюнком під мармур, тисненням, позолотою.

Деякі книги в колекції графа М.М. Толстого є справжніми світовими книжковими пам'ятками. Це і шовковий молитовник, виготовлений на ткацькій фабриці Ж.А. Анрі в 1887 році, який є найвищим взірцем мистецтва шовкоткацтва, і тритомне бібліофільське видання «Ілюстрації японського життя», надруковане на особливому тонкому креп-папері, з ілюстраціями, виконаними у техніці фототипії, яке побачило світ у Токіо в 1896 році.

Ogawa, Kazumasa. Illustrations of Japanese Life / described by S. Takashima, A.B. ; reproduced and published by K.Ogawa, – Tokyo : K. Ogawa, F.R.P.S., 1896.

Ілюстрації японського життя, відтворені в техніці фототипії з описовими заголовками і коментарями під ними. Складені аркуші з креп-паперу з паперовим ребром жорсткості між ними. Блок прошитий рожевим шнуром.